

**НИКОЛАЙ АЛЕКСАНДРОВ\***  
**РЕФОРМАЦИЯТА И ПРОТЕСТАНТСКАТА ЕТИКА КАТО**  
**ПРЕДВЕСТНИЦИ НА ЛИБЕРАЛИЗМА**

**Abstract:** This article is devoted to an important development in European history, which took place at the borderline between the Middle Ages and the New Age. The author attempts to analyze and rethink the Reformation and Protestantism as the phenomena that underlie the 16<sup>th</sup> century bourgeois worldview, which stemmed not only from the economic processes and the emergence of capitalism, but also from the moral system of Protestant ethics, which, with the withering of trust in Catholicism, called for a new interpretation of Christian faith, morality, and norms of civil life.

**Keywords:** Protestantism; Catholicism; ethics; Reformation; Middle Ages; Christianity; Bible; asceticism.

Възникването на либерализма става възможно, благодарение на онази революция на европейския мироглед, която се извършва на границата на Средновековието и Новото време под влиянието на идеите на Ренесанса, които нанасят сериозен удар върху средновековното мислене с присъщата му мистика, схоластика и ирационализъм. В хода на тази революция са разколебани устоите на феодалната социална доктрина, основаваща се на представите, че ценността и обществената роля на човека зависят преди всичко от неговата принадлежност към определено съсловие (община, цех, гилдия), че всяка активност е греховна и че истинският християнин, желаещ спасение на душата, трябва да прекара живота си под знака на смирението и да бъде покорен на съдбата, защото истинският живот го чака на другия свят, където ще му се въздаде според земните дела. Почвата за Реформацията се подготвя от новата мистика, номинализма и ренесансовия хуманизъм. В Късното средновековие в религията прониква нов мистичен аспект, според който съществува възможност за непосредствен контакт с божествената реалност, при което на вярващия не е необходимо посредничеството на духовенството. Това убеждение противоречи на официалната позиция на религията, съгласно която отношенията с Бога се опосредстват чрез църквата. Представата за непосредственото общуване с Бога подрива авторитета на църквата и става причина за поява не само на отделни мистици, а на цели мистично ориентирани групи и движения. На същата основа в епохата на Реформацията развиват своите учения Мартин Лутер, Жан Калвин и Улрих Цвингли, проповядващи, че човекът може сам да общува с Бога и затова не е нужна опеката на католическата църква с нейния апарат и традиции, които са далеч от всякакви представи за благочестие (вж. Стофер 2000).

Редом с новата мистика се развива и номинализмът (вж. Радев 1994: 420–425), който на практика е първата форма на материализъм. В Късното

---

\* Докторант по философия във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“.  
Email: nikaleks@abv.bg

средновековие номинализмът се превръща в своеобразна емпирична философия на пробуждащата се наука. Съгласно номинализма, предметният свят извън мисленето и съзнанието – това е изцяло емпиричен свят. Затова в извънсетивния опит не съществува никаква обективна реалност. Във физическия смисъл на думата могат да съществуват само конкретни вещи и индивиди, докато възможните отношения между тях и дори някои от техните свойства зависят от способите на нашето разглеждане. На базата на номинализма църквата и обществото престават да бъдат разглеждани като „организми“ – т. е. църквата като „тяло Христово“, а обществото като социално тяло на християнството. От тази представа възниква и т. нар. индивидуализъм като вид свобода от религиозния колективизъм на католицизма, подчиняващ не само разума, но и битието на индивида.

Реформацията поставя под съмнение идеите на Новия завет, стоящи в основата на феодално-съсловния морал и напълно преобръща значението на труда в човешкия живот, представяйки го не като „божие наказание“ и недостойно занимание, присъщо само за простолудието, а като свято задължение на всеки член от обществото. Дори променя причинно-следствените отношения на социалното битие, защото индивидът, съгласно протестантството, не се труди, за да живее, а живее, за да се труди. Всяка работа е молитва, а да се работи – това означава изпълнение на дълга пред Бога. Това кореспондира и със значението на самия термин „протестантство“, който означава да бъдеш свидетел, а не „да си срещу някого“, както често се интерпретира въпросният израз. Латинското прилагателно *protestans* се отнася до човек, който свидетелства публично. В мистиката на протестантството това се свързва с убеждението, че вярващият може да общува самостоятелно с Бога, без необходимостта от особени тайнства и ритуали, характерни за традициите на католическата църква, която се обявява за посредник между Всевишния и човека.

Първоначално дейците на Реформацията не си поставят за цел създаването на ново църковно и обществено устройство и са основно ориентирани към идеалите на ранната християнска община. По тази причина реформаторите отхвърлят църковната йерархия и абсолютното върховенство на римския папа, настоявайки за въвеждане на изборност при назначаването на свещеници. Реформаторите не признават догмите на католицизма за чистилицето и възможността райската благодат да се закупува с индулгенции, обявяват се срещу почитането на икони и мощи на светци, както и срещу ритуалите на тайнствата на католическата църква, оценявайки всичко това като анахронизъм, идолопоклонничество и остатъци от магическите култове на езичеството. „От тайнствата се запазват само кръщението и причастието. Култът към светците, преклонението пред икони, мощи и др. свещени изображения и реликви се отменят като непредписани от Библията“ (Смирнов 2005: 10). Особено важни моменти от идеологията на Реформацията са исканията за въвеждане на богослужение на националните езици, преведането на Библията и признаването на правото за свободното тълкуване на

Свещеното писание, без авторитарния контрол на римските теолози. „В практически план Реформацията води до въвеждане на националния език на богослужение, опростяване на самата служба, пренасяне на акцента върху проповедите и четенето на библейски текстове, съвместни молитви и духовно пеене“ (Смирнов 2005: 10).

Като всяко друго обществено явление и Реформацията има своите предвестници в лицето на Ян Хус и Джон Уиклиф, които на един по-ранен етап правят опити за реформиране на Римокатолическата църква. Но за духовен баща и пръв водач на Реформацията се приема немският теолог Мартин Лутер (1483–1546). Неговите 95 тезиса срещу продажбата на индулгенции, прикрепени към вратите на църквата във Витенберг на 31 октомври 1517 година, се превръщат в първия акт на Реформацията. Основното положение в учението на Мартин Лутер е оправданието на вярата, „но чрез по-ясното провеждане на идеята за *sola fide* в нейната последователност и с появяващото се оттук нататък с нарастваща острота противоречие с диктуваните от дявола католически евангелски съвети“ (Вебер 2005: 94). Основен проблем на човешкото съществуване се явява неизвестността на личното предопределение на индивида към спасението или наказанието. Във връзка с този казус Лутер заявява, че само вярата и наличието на съвест са единствената възможност за спасение, а онзи, който се уповава на формални обредни действия и придобиване на индулгенции, на практика се оказва лишен от съвест и е обречен на наказание. Лутер внася ново разбиране в учението за човешкото призвание, което той обозначава с понятието *Veruf*, и всяка човешка дейност, дори най-мръсната и най-тежката, трябва да се възприема като призвание свише, а от своя страна човекът е длъжен максимално да проявява своите способности, своите таланти, за да може по най-добър начин да реализира онова, което му е дадено от Бога.

Още по-радикално реформаторско движение е цвинглианството, чийто основател е последователят на Мартин Лутер – швейцарският реформатор, хуманист и философ Улрих Цвингли (1481–1531) (вж. Стофер 2000: 55–87). Той много по-категорично се противопоставя на католическата църква и римския папа, обявявайки последния за антихрист и защитавайки правото на народа самостоятелно да променя църковното устройство, без да иска позволение от властите. Цвингли настоява за закриване на манастирите, унищожаване на иконите и всевъзможните светини, както и за изземване на имуществото на католическата църква, което според реформатора е придобито с грабежи и мошенически практики. По-силно от другите реформатори Цвингли акцентира върху тясната връзка между църковните въпроси и най-важните страни на обществено-политическия живот. Той не се ограничава само с преобразованията в духовната сфера на обществото, но и провежда редица политически реформи в Цюрих. И не само се опира върху републиканските и политическите традиции в Швейцария, но и в значителна степен ги доразвива. Благодарение на политическата му дейност, идеите на републиканизма се разпростират дори и върху църквата. И докато Лутер

апробира индивидуалната страна на религията, мислейки единствено върху спасението на душата и самостоятелното общуване на християнина с Бога, то Цвингли има за идеал добре устроената държава и обществото, изградено върху принципите на правото. Последното обаче не се приема еднозначно от изследователите и много от тях критикуват Улрих Цвингли, че се е превърнал в политик и е унижил религията, принизявайки я до нивото на светски интриги и страсти.

За реформаторската програма на Цвингли са характерни строгата етика и теократичният идеал за държава. Но въпреки своеобразното разбиране на Реформацията Цвингли не скъсва напълно с хуманистичния идеал. По тази причина неговите възгледи представляват пъстра смесица от елементи на античността, теология от епохата на Възраждането и радикални идеи на Реформацията. Паралелно с това, той приема учението на Августин Блажени за първородния грях, но категорично отхвърля представата за унаследяване на вината. За Цвингли вината се появява само тогава, когато се констатира действително нарушаване на Закона, но по никакъв начин не се предава по наследство. Основна черта в богословието на швейцарския реформатор е схващането за метафизичното противопоставяне на духа и материята. Духът съществува отделно от материалния свят и по никакъв начин не се влияе от него. „Улрих Цвингли, подобно на Мартин Лутер, направил опит да примири вярата със свободата на волята. Така според Цвингли човекът се е родил в грях, поради което спасението му зависи не от личните му усилия, от добрите му дела, а от помощта на вярата и Божията благодат, която осветява човека“ (Николов 1999: 282). Затова реформаторът прокара строга разграничителна линия между божественото и човешкото начало в Христос, считайки, че вярата се отнася единствено към божествената същност на Спасителя. Дори словото няма голямо значение. Защото вярата според Цвингли се пробужда не чрез външното слово, а чрез непосредственото действие на божия дух. В същото време реформаторът призовава към чистотата на нравите и простотата на живота от „доброто старо време“. Всички князе и монарси той разглежда като тирани, а в тяхната власт съзира оскърбление на патриотизма и източник на морално разложение и корупция.

Свое реформаторско учение развива и французинът Жан Калвин (1509–1564) (вж. Стофер 2000: 80–104), на когото било съдено да служи в Женева, където вече се е утвърдила Реформацията след делото на швейцареца Улрих Цвингли. Жан Калвин излага подробно теологическите си схващания в съчинението „Наставления за християнската вяра“. В тази разработка човекът се разглежда по аналогия с вехтозаветния блуден син, който може да постигне вечно спасение не със собствени сили, а само с божие милосърдие. „Според Жан Калвин никой на тази земя не може да знае дали е предопределен от Бога за спасение или гибел. Поради това всеки е длъжен да гледа на себе си като на Божи избраник“ (Николов 1999: 149). Много по-радикално от Цвингли Жан Калвин подчертава правото на общността за съпротива срещу несправедливата власт, но само чрез законни представи-

телни органи. И едва когато се изчерпат всички ненасилствени средства за диалог, християните могат да преминат към открито неподчинение, дори към сваляне на властта. Калвин придава на църквата ново устройство, налагайки изборното начало, като общината получава правото сама да избира своите пастори. Заедно с това се налага надзор над живота на миряните. Всички празници (освен неделята) са отменени, а театърът, баловете и хазартните игри са забранени. В домовете се правят обиски за изземване на „вредни“ или „лекомислени книги“, към което число спадат рицарските и плутовските романи. Поощряват се доносите за неблагоприятно поведение на съседи и близки. Особено строго се следи за редовното посещение на всички граждани на църковните служби. „Религиозно мотивираните забрани и ограничения, засягащи дори облеклото и развлеченията, регламентирането на правата и задълженията на консисторията и градския магистрат – всичко това към средата на 50-те години на XVI век придава много строг образ на живота в Женева. Несъгласните с този ред са прогонвани, а техните места са заемани от протестанти, избягали от католическите държави на тогавашна Европа“ (Смирнов 2005: 67).

Калвинизмът способства за изработването на нов тип психология, дълбоко отличаваща се от психологията на средновековния човек. И ако търговците и bankerите от предходния период действат единствено от интересите на личното си обогатяване, измъчвайки се заради своята „греховност“ пред Бога, то калвинистите в процеса на натрупване на богатства приемат заниманието си като вид „богоизбраност“ за въпросната дейност, продиктувана от волята на Всевишния. Земната практика се оказва в пълна хармония с религиозните убеждения. Така се появяват хора, уверени в правилността на своето поведение – трудолюбиви, пестеливи, водещи скромен живот, дейността на които става икономическа база за развитието на капитализма, а впоследствие – в появата и на либералната идеология.

В сравнение с Германия и Швейцария, в Англия Реформацията има различен характер. Тук тя започва не като народно движение, а по инициатива на управляващата върхушка. През 1534 г. Английският парламент провъзгласява независимостта на църквата от папата и обявява за неин глава крал Хенри VIII. Всички манастири в Англия се закриват, а тяхното имущество е конфискувано в полза на кралската хазна. С времето влиянието на протестантството върху англиканската църква се усилва, което води до задълбочаване на конфликта с католическите догми и традиции. В тази връзка през 1571 г. Парламентът приема новия „символ на вярата“, в който се заявява, че кралят има върховна власт над църквата, макар и да няма право да проповядва словото божие и да извършва тайнства. Англиканската църква налага протестантските догми за оправдание чрез вярата и за Светото писание като единствен източник на тази вяра; отхвърля католическото учение за индулгенциите, почитането на икони и извършване на тайнства. Но въпреки всички реформи, англиканската църква запазва литургията, както и други характерни за католицизма обреди, а епископатът остава неприкосновен.

Появата на протестантизма става преломен момент в културата на Западна Европа. Особеният интерес на протестантизма към вътрешния личностен свят на човека обяснява огромното влияние на тази религия върху европейските културно-исторически традиции. И доколкото християнската вяра се разглежда като мотивация на цялото човешко ежедневие – правилното разбиране на тази религия изисква да се вземе под внимание съвкупността на протестантските нравствено-духовни преживявания и онзи особено мироглед, който се култивира в хората. В този случай религията носи освобождаване от старите съсловни убеждения, промяна в образа на живот и в ново разбиране за неговото предназначение. Така Реформацията се превръща не просто в нов „прочит“ на християнството, а в социално-икономическо движение, налагащо нови стереотипи на личния и обществен живот.

Идеологията на Реформацията притежава свойството постоянно да се преустройва и усъвършенства в съответствие с новите обществени потребности. Това я прави много по-адаптивна и гъвкава в социално-икономическо отношение доктрина, превръщайки я в идеално съответстваща на нуждите на развиващото се буржоазното общество. Трябва да отбележим обаче, че основното положение в учението на Реформацията не е в това, че то се представя като „нова вяра“, а в твърдението, че протестантството възстановява християнството в неговия изконен вид. „Тук става въпрос не за отказ от църковността, а за завръщане към нейния изконен облик – по маниер на апостолската община от евангелските времена. Оттук следва и водещият мотив на религиозното преустройство: ре-формация като възстановяване на истинната според представителите на привържениците на промените форма на църквата (лат. reformation често се превежда като преобразование, преправяне)“ (Смирнов 2005: 7).

Освобождавайки християнската идея за спасението от властта на католическата църква, Реформацията насочва един от основните си удари върху характера на религиозните ритуали, свеждайки ги до минимум и връщайки на църквата първоначалната простота на богослужението, в съответствие със Словото Божие. Ориентирайки се към Божествената воля, човекът в теологията на протестантството е задължен рационално да преобрази своето съществуване. И това вече не е онази светска аскеза за обръщането към труда като възможност за спасение на душата, която предлага Мартин Лутер. Това е една нова, както я определя Макс Вебер, „рационална светска аскеза“, която съдържа в себе си постоянен импулс към методичен самоконтрол на личното поведение – стъпка по стъпка. Само това гарантира на „избраника“ достигане на такова състояние, което ще го издигне на повисоко стъпало от равнището на „естествения човек“. Неговият успех е заложен от самото провидение и това ще покаже и на него, и на обкръжаващите, че той притежава съсловно качество, гарантирано от неговата „богоизбраност“.

Идеен център на протестантската доктрина е промяната в схващанията за ролята и предназначението на човека, ценността на когото се определя не от това колко неговите предци са служили на краля, нито от родовите привилегии, а от личните качества, проявявани в труда, и в степента, в която индивидът е полезен на себе си и на обществото. Протестантството придава на труда религиозен смисъл, обявявайки го за висше призвание на човешкия живот, а богатството, възникнало в резултат на трудовата дейност, се тълкува като знак за благосклонността на Всевишния. Разглеждайки протестантското вероучение, можем да разграничим три основополагащи принципа на въпросната религия. Така, за разлика от католицизма и православията, протестантството приема, че всеки християнин е способен сам да общува с Бога, благодарение на личната вяра в Христа и неговата изкупителна жертва. От това произтича и вторият принцип – спасение чрез вярата (а не чрез индулгенциите и ритуалите на католическата църква). Третият принцип се състои в това, че авторитетът на Библията стои по-високо от всички църковни постановления, а всеки протестант разполага с правото самостоятелно да тълкува Светото писание. „Една от особеностите на протестантизма е убеждението, че всичко, необходимо за праведния живот и откриването на пътя на спасението, се съдържа в Библията, в нейното четене и тълкуване. Приемливо е само това, което го има в Библията, което се потвърждава от Библията и не противоречи на Библията. Познаването на божествените наставления изисква от протестанта системно общуване с Библията, четене и тълкуване“ (Смирнов 2005: 40).

Заедно с промените във вярата започва да се откроява и двойствената същност на жадуваната свобода. Личността се освобождава от икономическите и политическите окови на отмиращия феодализъм. Индивидът придобива реална свобода, но неговата автономност има своята горчива цена, защото той се освобождава и от онези връзки, които някога са му давали чувство на увереност и принадлежност към дадена община, полагала по един или друг начин грижи за неговата физическа и нравствена цялост.

Протестантската етика дава висока оценка на всяка професия и за реформаторите трудовата дейност не се дели на „прилична“ и „недостойна“. Реформаторите толерират всяко трудово занимание, на което работещият отдава всички свои сили и способности, като вид „служене на Бога“. Това носи грамадно морално освобождение за предбуржоазията, която на този етап усвоява етичните норми на протестантството. Трудова етика на Реформацията в същността си е важна крачка към зараждащата се либерална идеология и демокрация в Западна Европа, защото в много отношения кореспондира с идеята за премахването на съсловните ограничения, представяйки трудовата дейност като естествено право и задължение на всеки пълноценен член на обществото. В този смисъл протестантската етика ускорява социално-икономическата динамика на обществото, в което всеки работещ индивид заема своето достойно място. Представата за труда като свещено занимание е една от прогресивните черти на Реформацията, без която капи-

тализмът нямаше да има онази важна основа за социално-икономическо развитие.

Правейки анализ на епохата на Реформацията, Макс Вебер често се завръща към идеята (вж. Вебер 2005), че тази епоха е начало на летоизчислението на капитализма не просто като натрупване на печалба от дадено занимание, а като особен процес на организацията на труда и производството. Последното до този момент е неотделимо от личното стопанство и като такова съществува в дългите векове на феодализма. През Средновековието подходът към стопанството има чисто утилитарен характер и аристокрацията не е ангажирана нито пряко, нито косвено с процеса на натрупването на блага или с някакви стратегии за икономическа ефективност. Феодалът получава в готов вид всичко, от което се нуждае за един разкошен живот. Той не се вълнува от проблемите на стопанството. Но в епохата на Реформацията икономиката се налага като жизнена необходимост за обществото, без която прогресът е невъзможен. Капитализмът започва да произвежда не просто за печалба, но и за разширяване и модернизирание на производството. В предишните епохи практичните хора са заети основно с извличането на печалба предимно за себе си. При капитализма печалбата придобива и обществено-икономически измерения.

Строгата дисциплина и новият морал означават протестантството с политически и икономически успехи. Навсякъде, където се утвърждава протестантският мироглед, той способства за установяване на буржоазно-капиталистически образ на живот, в който лесно могат да се разпознаят всички характерни особености на зараждащата се либерална идеология. Процесите, настъпили в средновековната феодална община, са необратими и новата градска култура, породена от появата и развитието на бюргерската класа, се нуждае от своя социално-политическа доктрина. От друга страна, самата идея за призванието, стояща в основата на протестантската етика, става субективна предпоставка за развитието на индивидуалистичния и предприемачески характер. Идеята за призванието съдейства за формирането на такива типични буржоазни черти като индивидуализъм, пестеливост, упоритост и трудолюбие, съответстващи на светската аскеза на протестантството. Вследствие на това постепенно се формира идеалът за икономическия човек, открито провъзгласяващ принципа, че да се живее в обществото – това означава да се участва в пазарните отношения и да се получава определена материална изгода. Сега вече всеки отделен индивид се признава за самостоятелна икономическа единица.

Наследството на протестантството се заключава и в уважението към личността и достойнството на човека, в признанието на водещата роля на разума, в привързаността към принципите, а не към отделните личности. Заедно с новото икономическо устройство протестантството налага и култа към времето като най-ценна суровина. По тази причина основното положение в теорията на натрупването на капитала се оказва рационалното използване на времето, което не трябва да бъде твърде „асиметрично“ с размера на



печалбата. Протестантите вярват, че на онзи свят ще трябва да се отчитат пред Бога за всяка изразходвана минута в живота. Така заниманието с предприемачество поражда една нова идея – икономията на време. Разумната организация на времето става най-добрият начин да се извоюва „предразположението на Бога“.

Равносметката от Реформацията е провъзгласяването на свободата на съвестта и способстването за освобождаване на духовните сили и творческата активност не само в религиозната сфера, но и в областта на политическата и стопанската дейност. Реформацията дава тласък на науката и образованието и развива педагогиката, утвърждавайки идеала за всеобщо начално образование. Реформацията способства за появата на светската философия на Новото време и както отбелязва немският философ Фридрих Паулсен: „Без Лутер нямаше да има Кант!“. Но най-важният резултат от Реформацията са всички онези революционни представи за характера и ролята на човека и обществото, които лягат в основата на социалната картина на Новото време. Процесите, започнали на 31 октомври 1517 г., когато Мартин Лутер излага своите 95 тезиса срещу продажбата на индулгенции, в епохата на Просвещението ще се превърнат в една обществено-политическа идеология, наречена либерализъм.

#### ЛИТЕРАТУРА

Вебер, М. 2005. *Протестантската етика и духът на капитализма*. София: Изд. „Гео Милев“.

Николов, Й. 1999. *История на средновековния свят. Късно средновековие*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Радев, Р. 1994. *Средновековна философия*. София: Изд. „Идея“.

Ръсел, Б. 1996. *История на западната философия. Том 3. Съвременна философия*. София: Изд. къща „Хр. Ботев“.

Смирнов, М. Ю. 2005. *Реформация и протестантизъм*. Изд-во С.-Петербург. ун-та.

Стофер, Р. 2000. *Реформацията*. Враца: Изд. „Одри“.